

Glosa
do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2001 r.
II CKN 365/00*

Zgodnie z orzeczeniem Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2001 r., skuteczność odstąpienia od umowy o dzieło nie jest zależna od jednoczesnej zapłaty wynagrodzenia, jakie zobowiązany jest płacić zamawiający. Chcąc przybliżyć niniejsze zagadnienie, zasadnym wydaje się przedstawienie historycznego rysu funkcjonowania w obrocie przedmiotowej regulacji prawnej.

Zgodnie z art. 496 kodeksu zobowiązań z 1933 r., dopóki dzieło nie było ukończone, zamawiający mógł w każdej chwili odstąpić od umowy za zapłatą umówionego wynagrodzenia; mógł jednak potracić to, co przyjmujący zamówienie oszczędził z powodu zaniechania dzieła. Jak zauważył Sąd Najwyższy w uzasadnieniu glosowanego orzeczenia, treść przedmiotowego przepisu została przejęta przez polskiego ustawodawcę ze szwajcarskiego kodeksu zobowiązań.

Na tle judykatury i orzecznictwa przedwojennego powszechnie akceptowano pogląd, iż jednoczesna zapłata umówionego wynagrodzenia przez zamawiającego nie warunkuje skuteczności złożonego przez niego oświadczenia o odstąpieniu. Nieuiszczenie tego wynagrodzenia wraz ze złożeniem oświadczenia o odstąpieniu powodowało tylko to, że przyjmujący zamówienie mógł go dochodzić od zamawiającego na drodze sądowej¹.

Odpowiednikiem przedwojennej regulacji art. 496 k.z. jest art. 644 k.c., który stanowi niejako jego powtórzenie: „Dopóki dzieło nie zostało ukończone, zamawiający może w każdej chwili od umowy odstąpić, płacąc umówione wynagrodzenie. Jednakże w wypadku takim zamawiający może odliczyć to, co przyjmujący zamówienie oszczędził z powodu niewykonania dzieła”.

* Mon. Prawn. 2001, nr 14, s. 742.

¹ Por. wyrok SN z dnia 13.03.1964 r. II CR 417/63, OSNCP 1964, nr 11, poz. 240.

Wykładnia przedstawionego przepisu niejednokrotnie była przedmiotem rozstrzygnięć judykatury polskiej, stanowiła również materię dla rozważań glosatorów i teoretyków prawa².

Treść art. 644 k.c. budziła wiele kontrowersji także w praktyce. Problematyczna była szczególnie kwestia związana ze skutecznością złożenia przez zamawiającego jednostronnego oświadczenia o odstąpieniu od umowy, z którym wiązano różne skutki prawne: niweczące umowę od chwili jej zawarcia lub tylko znoszące jej skutki na przyszłość, a także związana z tym kwestia obowiązku jednoczesnej zapłaty umówionego wynagrodzenia.

W wyroku z dnia 14 października 1998 r. II CKN 5/98 (OSNC 1999, nr 3, poz. 62) Sąd Najwyższy stwierdził, iż uprawnienie zamawiającego przewidziane w tym przepisie nie jest ograniczone żadnymi warunkami, gdyż – będąc specyficznym urzeczywistnieniem klauzuli *rebus sic stantibus* – stanowi środek zabezpieczający przed ryzykiem nieosiągnięcia przez zamawiającego zamierzonego celu. Konstatując, Sąd Najwyższy stwierdził, że jedynym obostrzeniem tego uprawnienia jest uszanowanie interesu wykonawcy dzieła, polegające na uzależnieniu skuteczności oświadczenia odstąpienia od umowy od jednoczesnej zapłaty przez zamawiającego umówionego wynagrodzenia. Zapatrywanie prawne przedstawione w niniejszym orzeczeniu było powszechnie akceptowane w piśmiennictwie, czego wyrazem jest aprobująca w tym zakresie glosa R. Szostaka³.

Wnikliwa analiza istoty art. 644 k.c. prowadzi jednak do wniosku, że przedstawione stanowisko jest błędne. Nie można bowiem zgodzić się z tezą, iż nieodzownym warunkiem skuteczności odstąpienia od umowy o dzieło przed lub w trakcie jego wykonania jest jednoczesna zapłata umówionego wynagrodzenia. Stosując reguły wykładni funkcjonalnej, należy stwierdzić, że priorytetowym przesłaniem treści art. 644 k.c. jest zapewnienie skuteczności złożonego przez zamawiającego oświadczenia o odstąpieniu od umowy o dzieło.

² R. Szostak, *Glosa do wyroku SN z dnia 14.10.1998 r. II CKN 5/98*, OSP 1999, nr 6, poz. 113, s. 301 i nast.; A. Klein, *Ustawowe prawo odstąpienia od umowy wzajemnej*, Wrocław 1964; A. Brzozowski, *Odpowiedzialność przyjmującego zamówienia za wady dzieła*, Warszawa 1986; W. Siuda, *Istota i zakres umowy o dzieło*, Poznań 1964.

³ R. Szostak, *op. cit.*, s. 302.

Zarówno w cytowanej glosie R. Szostaka, jak i w orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 14 października 1998 r. II CKN 5/98 (OSNC 1999, nr 3, poz. 62) zastosowano wykładnię gramatyczną art. 644 k.c. Pogląd, jakoby użyty w przepisie zwrot: „płacąc umówione wynagrodzenie” oznaczał obowiązek jednoczesnej zapłaty⁴, jest jednak błędny. Prowadzi bowiem do zatarcia jego właściwego sensu i znaczenia. Słusznie zauważa Sąd Najwyższy, że użyte w niniejszym artykule zwroty pochodzą z języka niemieckiego. Ustawodawca – chcąc zapewne wyeliminować germanizm z polskiego prawa – zastąpił sformułowanie „za zapłatą” określeniem „płacąc”. Zabieg czysto redakcyjny nie może być jednak przyczyną nowej interpretacji przepisu. Skoro bowiem na gruncie kodeksu zobowiązań przyjmowano, że jednoczesna zapłata umówionego wynagrodzenia nie warunkuje skuteczności złożonego oświadczenia o odstąpieniu, to tym bardziej na gruncie przepisów obecnie obowiązujących tak właśnie powinna być interpretowana treść przepisu.

Dla skuteczności odstąpienia od umowy o dzieło nie jest konieczna jednoczesna zapłata. Wystarczy w tym przedmiocie złożenie oświadczenia woli, które – o ile odpowiada wymogom przepisany prawem – wywrze zamierzony przez składającego oświadczenie skutek prawny. Przeciwnie stanowisko znacznie komplikowałoby funkcjonowanie tego przepisu w obrocie. Trudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której zamawiający odstępuje od umowy o dzieło i jednocześnie dokonuje zapłaty umówionego dzieła, które przecież częstokroć jest w trakcie świadczenia wręcz niemożliwe do oszacowania.

W literaturze przedmiotu kreowano tu różne, często dość kontrowersyjne poglądy. Przykładowo przyjmowano, iż oświadczenie złożone bez równoczesnej zapłaty wynagrodzenia należy uważać za bezskuteczne. Dopuszczano jednakże możliwość jego ponowienia w razie późniejszej zapłaty⁵. Taka konstrukcja wiąże się jednak ze znacznymi utrudnieniami w obrocie. Nietrudno wszak wyobrazić sobie sytuacje, w których wykonujący zobo-

⁴ Pogląd ten był powszechnie akceptowany w literaturze przedmiotu. Por. zwłaszcza J. Skąpski, [w:] *Prawo cywilne*, Warszawa 1979, s. 297; A. Brzozowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. II, Warszawa 1998, s. 203; M. Nestorowicz, [w:] *Kodeks cywilny z komentarzem*, t. II, Warszawa 1989, s. 625; M. Sośniak, *Podstawy prawa cywilnego i rodzinnego*, z. II, *Zobowiązania*, Katowice 1980, s. 186 i nast.

⁵ Por. poglądy przytoczone przez R. Szostaka, *op. cit.*, s. 302.

wiązanie celowo będzie zwlekał z wyceną nieukończonego dzieła, czym zniweczy oświadczenie zamawiającego.

Ponadto przyjęcie stanowiska zaproponowanego w orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 14 października 1998 r. prowadzić mogłoby do wniosku, że oświadczenie zamawiającego o odstąpieniu od umowy po częściowym jej wykonaniu wraz z jednoczesnym uiszczeniem wynagrodzenia wywiera skutek *ex tunc*: z chwilą przyjęcia zapłaty domniemywa się, iż umowa nigdy nie została zawarta. Trudno jednak podzielić to stanowisko (mimo iż znalazło ono swoich zwolenników⁶), zważywszy, że zawarcie i wykonanie części umowy wywarło przecież w obrocie określone, realne skutki.

Przyjęcie, iż umowa zostaje rozwiązana ze skutkiem *ex tunc*, służyłoby jedynie ochronie interesów zamawiającego. Jego sytuacja w takim przypadku przedstawiałaby się nader korzystnie: posiadając część wykonanego dzieła, mógłby on dodatkowo żądać zwrotu wypłaconego dotychczas przyjmującemu zamówienie wynagrodzenia. Z tej też przyczyny powyższego poglądu nie można podzielić i szczęśliwie nie został on zaakceptowany w najnowszym piśmiennictwie⁷.

Zasadnicze znaczenie w przedmiocie skutków prawnych oświadczenia o odstąpieniu od umowy o dzieło ma kwalifikacja prawna tego oświadczenia. Należy kategoriycznie podkreślić, iż w polskim prawie cywilnym wyróżnia się pojęcia umowy wzajemnej i stosunku zobowiązaniowego. Terminy te, często mylnie pojmowane, przyczyniają się do wielu problemów interpretacyjnych. Umowa wzajemna to – zgodnie z art. 487 § 2 k.c. – umowa, w której obie strony zobowiązują się w taki sposób, że świadczenie jednej z nich ma być odpowiednikiem świadczenia drugiej. Natomiast stosunek zobowiązaniowy jest to stosunek cywilnoprawny o swoistych cechach wskazanych w odpowiednich normach prawa zobowiązań⁸. Wykonanie prawa odstąpienia od umowy wzajemnej, a taką jest wszakże umowa o dzieło, wpływa na byt prawny nie umowy wzajemnej, lecz stosunku zobowiązaniowego i powoduje wygaśnięcie tego ostatniego ze skutkiem *ex nunc*⁹.

⁶ Por. R. G o l a t, *Umowa o dzieło*, Warszawa-Jaktorów 2001, s. 97.

⁷ R. S z o s t a k, *op. cit.*, s. 302 i nast.

⁸ Por. Z. R a d w a ń s k i, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 1998, s. 11 i nast.

⁹ Por. A. K l e i n, *op. cit.*, s. 163 i nast.

Należy zatem stwierdzić kategorycznie, że art. 644 k.c. przewiduje nieważący skutek odstąpienia od umowy o dzieło jedynie na przyszłość. Oświadczenie złożone przez zamawiającego do uzyskania swej skuteczności nie wymaga zapłaty wynagrodzenia przyjmującemu zamówienie. Ma ono jedynie uwolnić go od obowiązku kontynuowania wykonania dzieła, natomiast zamawiającego ma uwolnić od obowiązku zapłaty części wynagrodzenia. Wynagrodzenie to odpowiadać ma jedynie temu, co przyjmujący zamówienie zaoszczędził, przerywając pracę nad dziełem. W odniesieniu do przeszłości umowa jest zatem skuteczna. Takie stanowisko zostało zaprezentowane w orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2001 r. II CKN 365/00. Koncepcja ta koresponduje z przedstawionym wyżej poglądem w przedmiocie skuteczności oświadczenia o odstąpieniu od umowy o dzieło przez zamawiającego z chwilą jego złożenia, niezależnie od zapłaty wynagrodzenia, jakie jest on zobowiązany zapłacić wykonującemu zamówienie.

Pogląd ów zasługuje na aprobatę również dlatego, iż jest zgodny z zasadami współżycia społecznego: umożliwia bowiem stronom umowy o dzieło dokonanie wzajemnych rozliczeń z tytułu częściowego jej wykonania i wypłaconego z tego tytułu wynagrodzenia, a w razie kwestii spornych – dochodzenie wzajemnych roszczeń na drodze sądowej. Przeciwnie stanowisko uniemożliwiłoby sądową ochronę interesu zarówno zamawiającego, jak i przyjmującego zamówienie. Akceptacja zapatrywania Sądu Najwyższego wyrażonego w orzeczeniu z dnia 14 października 1998 r. II CKN 5/98 skłaniałaby do stwierdzenia, iż złożenie przez zamawiającego oświadczenia łączącego się z jednoczesną zapłatą umówionego wynagrodzenia rozwiązywałoby umowę o dzieło ze skutkiem *ex tunc*, a co za tym idzie – niemożność dochodzenia ewentualnych roszczeń z tego tytułu.

Należy zatem podzielić stanowisko Sądu Najwyższego wyrażone w glosowanym orzeczeniu, kreuje ono bowiem przejrzystą regulację w zakresie tak skuteczności prawnej odstąpienia od umowy o dzieło, jak i możliwości dochodzenia wzajemnych roszczeń przez obie strony stosunku prawnego przed sądem.

Wskazany pogląd ujednocili od dawna sporną kwestię wykładni art. 644 k.c. i jednocześnie znacznie uprości jego funkcjonowanie w obrocie.

*Katarzyna Babiarz
Rafał Rogala*